

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA
VHUVHILI (SAL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2010

GAUTENG

MARAGA: 120

TSHIFHINGA: awara 2½

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

PFESESANI

1. Bammbiri heli li na KHETHEKANYO NNA:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Luambo	(60)
KHETHEKANYO YA D:	Manwalwa/Litheretsha	(20)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari liswa.
5. Talelani hune khethekanyo ya fhelela hone.
6. Nomborani phindulo inwe na inwe zwi tshi anana na zwe zwa nomboriswa zwone kha bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza phindulo inwe na inwe pfukani mutalo.
8. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.
9. Ni dzhieze nzhele mupeleto, khethekanyo ya maipfi, kushumisele kwa madanzi, zwiga zwa u vhala, tswayo, khathihi na kuvhumbelwe kwa mafhungo.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi a tevhelaho:

U KONDELELA HU DISA DAKALO

Macheru ndi muniwe wa tshavhi we a swika Afrika Tshipembe nga riwaha wa 2002 a tshi bva DRC. O swika fhano e na miwaha ya 30. Muthannga uyu o vha e muniwe wa vhalwelambofholowo Yunivesithi ya Madimbo. O vha e kha riwaha wa vhuṇa wa vhudokotela. Muvhuso wa hawe wo vha u tshi khou vhulaha vhalwelambofholowo. Ene nga u ofha lufu a mbo shavha a tshi da fhano Afurika Tshipembe.

Macheru o swika fhano nga murahu ha minwedzi mitanu. Lwendo lwawe lwa u da fhano *lwo vha lu songo leluwa*. O swikela Tanzania he a dzulanyana a tshi khou lingedza u toda mushumo. Zwithu a zwo ngo tshimbila zwavhudi, a fhirela Mozambique he na hone a lingedza u toda mushumo na basari dza u fhedzisa pfunzo dzawe. Na henefha zwa sokou sea zwi tshi tanama. O mbo di fhirela Afurika Tshipembe. U swika hawe fhano zwo konda nge masheleni a vha a si na. O da nga dzilifithi na u tou tshimbila. Li tshi kovhela o vha a tshi edela dakani tsini na bada.

Muthannga uyu o vhuya a swika Afurika Tshipembe. O vha o fara zwiambaro zwi si gathi, thanziela dza tshikolo na liniwalo la vhuṇe. Ngei hayani o vha o sia mufumakadzi wawe Neria na vhana vhavhili. Vhutshilo ho vha hu tshi khou mu kondela nge a vha a si na vhudzulo na mushumo. O vha a tshi edela dakani. Mushumo wo konda u wanala.

Linwe duvha a tshi khou todana na *zwikoropo*, a tangana na vhaiwe vhaṭhannga vha bvaho shangoni lithihi nae. Vho dzula nae mukhukhuni wavho. Nga nthani ha u shaea ha mishumo, o do kungiwa nga muniwe u shuma sa mupakisi na mulindi wa dzigoloi vhuongeloni ha Naledzi. Henefho o shuma o diimisela nahone a sa gunguli. Tshelede ye a vha a tshi i wana a rumela hayani. Nyambo dza fhano ho ngo lenga u dzi kona.

U sa lenga hawe u dowela vathu zwo mu thusa. Linwe duvha e vhukati ha mushumo uyu wa u pakisa dzigoloi, ho do swika mulwadze wa afho sibadela we a vha a tshi khou onyolosa milenzhe. Vhuvhili havho vha thoma u haseledza nga zwa vhutshilo. Macheru o do talutshedza nyimele yawe yotho. O talutshedza uri u khou toda thuso ya u vhuwedzedzwa tshikoloni.

Mulwadze uyu o do talutshedza vhaiwe vathu henefho sibadela. Nyimele iyi yo kwama vathu vhanzhi. Zwo vhuya zwa swika ndevheni dza vhahulwane vha sibadela. Vha mu itela nzudzanyo dza uri a vhuzelele tshikoloni. Macheru u pfa izwo a takala nga maanda.

Macheru o vhuvelela tshikoloni he a tou dovhola digirii yawe nga huswa. O vha o no fhedza minwaha ya sumbe a sa vhoni muta wawe. Vha vhuongeloni vho do thusa nga u disa muta wawe fhano. Mufumakadzi wawe, Neria, o fhiwa mushumo wa u kulumaga henefho vhuongeloni. Pfanelo dza vhana dza tshikolo na vhudzulo zwo badelwa nga vhahulwane vha vhuongelo.

Macheru o vhalala bugu dzawe o vhotholola nahone o diimisela. Nga murahu ha minwaha mitanu, o do thaphudza pfunzo dzawe dza vhudokotela.

Duvha le a do ambara, o livhuwa vhathu vhothe vhe vha mu thusa u swikelela hune a vha hone. Namusi ndi dokotela henefho he a vha a tshi pakisa hone dzigoloi. Hezwi zwi sumba uri mitoro i a bvelela naho hu na zwikhakhisi.

- 1.1 Macheru o swika fhano e na minwaha mingana? (1)
- 1.2 O vha a tshi bva shangoni lifhio? (1)
- 1.3 O swika fhano nga murahu ha tshifhinga tshingafhani? (1)
- 1.4 Yunivesithi ye a vha a tshi dzhena khayi e hayani ndi ifhio? (1)
- 1.5 Macheru o vha a tshi khou gudela u vha mini? (1)
- 1.6 Mushumo we a vha a tshi shuma wone ndi ufhio? (2)
- 1.7 Talutshedzani mafurase o sendamiswaho/swifhadzwaho. (4)
- 1.8 Fhindulani ngauri **Ee/Hai**: Ni dovhe ni tikedze.
 - 1.8.1 Macheru ndi mubvannḁa. (1)
 - 1.8.2 Macheru o vha a tshi khou gudela vhudededzi. (1)
 - 1.8.3 Vha vhuongelo vho thusa muta wawe. (1)
 - 1.8.4 Mufumakadzi wa Macheru o fhiwa mushumo vhuongeloni. (1)
- 1.9 Ndi afhio mashango e Macheru a lingedza u dzula khao? (2)
- 1.10 Ndi ngani a songo dzula mashangoni ayo? (2)
- 1.11 Nangani phindulo yo teaho kha dzi re zwitangini:

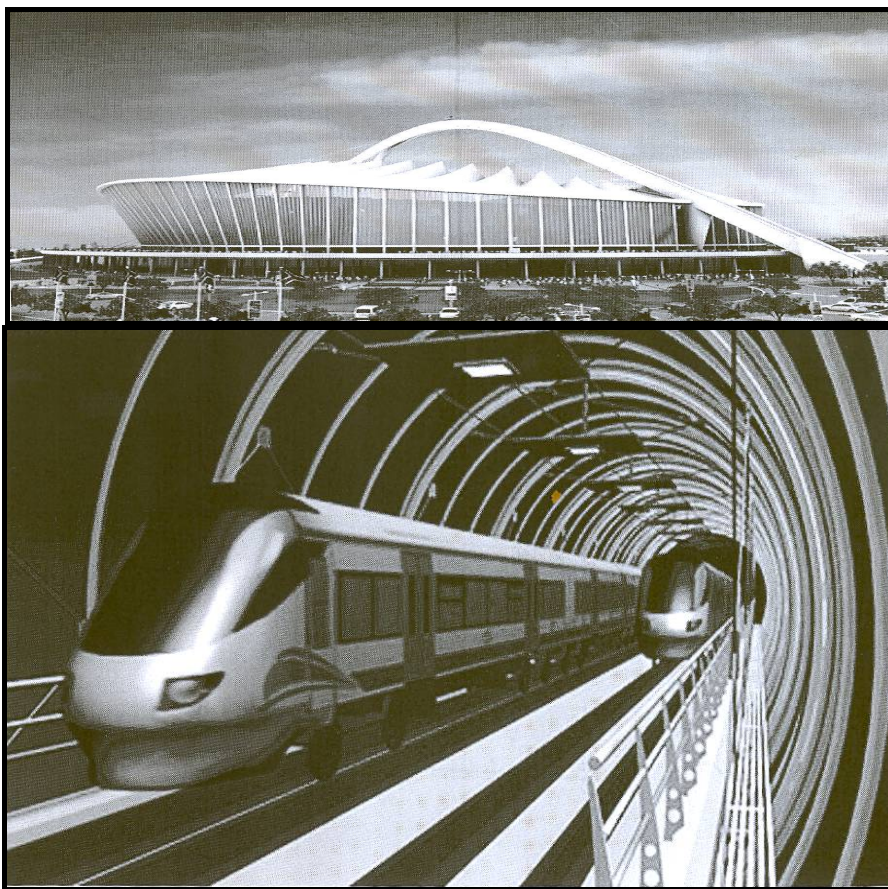
U takala na zwikunwe zwi amba u (sinyuwa/takalesa). (1)

- 1.12 Bulani thuso MBILI dze muta wa Macheru wa fhiwa nga vha vhuongelo. (4)
- 1.13 Ndi zwifhio zwe Macheru a amba nga duvha la u ambara? (2)
- 1.14 Inwi ni vhona Macheru e munna-de? (2)
- 1.15 Pfunzo ye na i wana mafhungoni aya ndi ifhio? (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u a nweledza nga mbuno dza SUMBE ni tshi sumbedza mvelaphanda ye ya diswa nga mitambo ya 2010 Afurika Tshipembe. Tshivhalo tsha maipfi tshi vhe u bva kha 50 u ya kha 60. Ni riwale tshivhalo tsha maipfi e na shumisa zwitangini magumoni a manweledzo anu.

MVELAPHANDA YO DISWAHO NGA MITAMBO YA 2010

Minwahani yo fhiraho, shango lashu lo wina thendelo ya u fara mitambo ya bola ya lifhasi. Duvha le ra wina iyo thendelo Afurika Tshipembe lo dzinginyea, vha iwe vhashu vho lila nga dakalo, ha tshiniwa, ha imbiwa u swika duvha li tshi bvisa mulomo.

U wana hashu thendelo iyi zwo disa mvelaphanda Afurika Tshipembe. Shango lashu lo divhea lifhasini lothe. Tshanduko dzo vha hone nga ndila i mangadzaho. Vhathu vho wana mishumo, izwi zwa fhungudza vhushai na vhuvemu.

Vhuendedzi ho khwinifhadzwa; ri na tsumbo ya *BRT* na *Gautrain*. Vhuendedzi uvhu ndi ha ntha vhukuma nahone vhu tshimbila nga luvhilo lu songo dowealeho, zwenezwo zwa thusa uri hu si vhe na u tsitsikana ha vhuendi na vhathu, vha swike u tavyanya mishumoni yavho. Vhuendedzi uvhu a vhu duri.

Zwitediamu zwa u naka zwo fhatwa, dzibada dzo khwinisiwa, vhukavhamabufho ha nakiswa, nyimbo dza sikwa hu tshi itelwa duvha ilo. Zwidzozo zwi no pfi *vuvuzela*, minwadi ya *makarapa* na zwiambaro zwo yaho nga u fhambana zwi tshi tevhedza mivhala ya fulaga ya shango lashu, zwo anda.

Vhaendelamashango vho engedzedzea minwahani yo fhiraho. Vhunzhi havho vho vha vha tshi ofha u dala Soweto. Ano maduvha vha tou lwela u ya Soweto nge vha vhona vhudziki na mvelaphanda i re hone.

Zwiwe zwa vha kunga ndi lufuno lwe vha fhiwa nga vhathu vha Soweto. Vhadzulapo vha we vho vhumba vhukonani na vhaeni avha, zwa ita uri nyofho dzavho dzi fhele, vha tshimbile Soweto vho vho fholowa.

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: PHENDA NA KUSHUMISELE KWA LUAMBO**MBUDZISO 3**

3.1 Vhalani mafhungo aya ni do kona u fhindula mbudziso dzi a tevhelaho:

Mutondi: Inwi Takalani, vhothitshara Ntsedzeni vho vha vha tshi khou ni vhidzela mini vho tou vala na vothi tshifhinga *tshilafu*? Ni songo vha ni tshi khou toda u thoma zwa u funana na vhadededzi na dihangwa uri mma a vha zwi funi.

Takalani: Hai, a si zwone, nne a tho ngo fhedza tshifhinga tshilapfulapfu, ndo tou fhedza miminetse ya fumbili fhedzi. Nahone ndo vha ndo ya u *nzhia* penisela yanga na u vhea lutingothendeleki lwanga. Ni songo toda u nyisela phungo kha *bathu* kana kha vhabebi vhanga. Habe inwi ni abora.

Mutondi: A ni khou tou iselwa phungo, inwi mune ni khou tou diisela phungo ngauri musi Vho-Ntsedzeni vha tshi khou ni haga na u ni khisa nga ngomu ofisini, nga nda vhana vha tshikolo vho vha vha tshi khou ni vhona, vha fhedza vha vhandu zwanda.

Takalani: Hone inwi ni khou shumisa khondomu, a ni zwi vhoni uri Vho-Ntsedzeni a vha fhiri muthu, nahone vha khou lwala?

3.1.1 Nwalani maipfi o sendamiswaho/swifhadzwaho afho mafhungoni nga mupeleto wone-wone wa Tshivenda. (3)

3.1.2 Khakhululani ipfi lithihi lo patekanyiwaho zwi songo fanela mafhungoni aya. (1)

3.1.3 Ri neeni matanganyi mavhili ni a shumise mafhungoni a pfalaho e na tou disikela. (4)

3.1.4 Shumisani dzinambumbano li tevhelaho fhungoni le na tou disikela: *Lutingothendeleki*. (2)

3.1.5 Ri neeni vhunzhi ha maipfi a tevhelaho ni a shumise mafhungoni a pfalaho:

(a) *ofisini*.

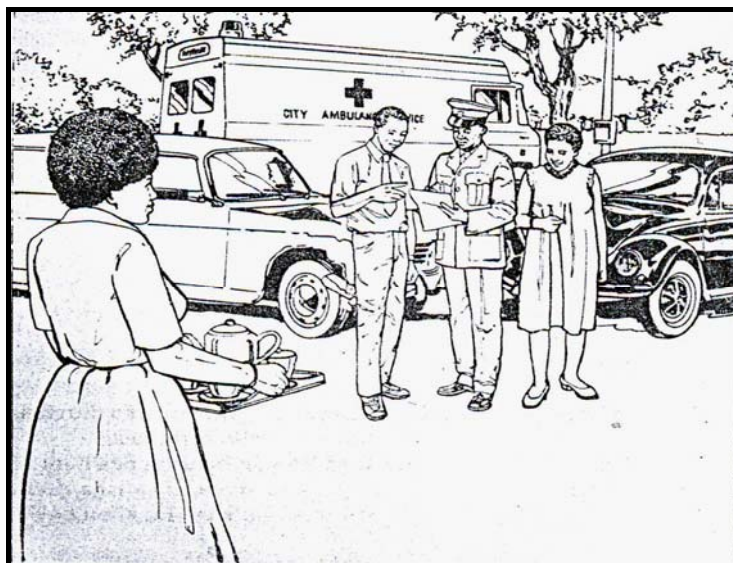
(b) *tshikolo*. (4)

3.1.6 Topolani madzina vhukuma MAVHILI afho ntha, ni a shumise mafhungoni mavhili e na tou disikela. (4)

3.1.7 Nwalani fhungo li tevhelaho li kha tshifhinga tsho fhelaho.

Hone ni khou shumisa khondomu? (2)

3.2 Talelani tshifanyiso ni dovhe ni vhale mafhungo a tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u toredza maipfi e na newa afho zwickhalani. Nwalani nomboro ya mbudziso na maipfi o teaho fhedzi.

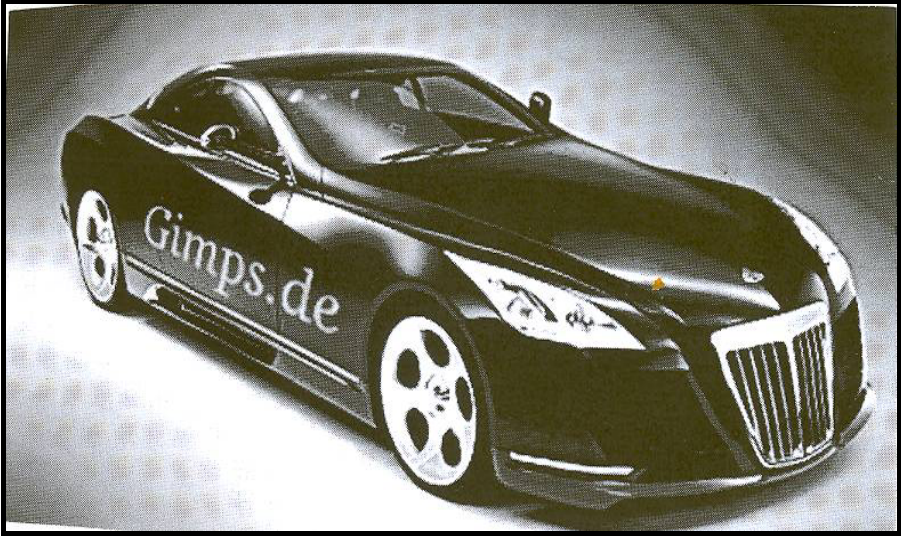
vundea; reila; todou; huvhalaho; luvhilo; khou; vhukati; vhothaho; uri; Vho-Emmah; makhadzi; ene; nga maanda; phanda; tenda; gidimela; iyi; sokou; naho; o

U (3.2.1) ... goloi nga (3.2.2) ... luhulu hu si na hune muthu a khou (3.2.3) ... hone a zwi farisi tshithu. Mutukana o (3.2.4) ... thai o thulana na goloi ya mufumakadzi (3.2.5) ... nga tsha (3.2.6) ... Tsho dinaho ndi nge mapholisa vha lenga u swika (3.2.7) ... ho shumiswa lutingothendeleki. (3.2.8) ... wa mutukana vho fhira vha vho tou vhuya nga murahu. (3.2.9) ... hu si na muthu o (3.2.10) ..., fhedzi goloi dzo bodekana (3.2.11) ... Vha thusothanzi vha tshi swika, goloi dzo vha dzi tshe (3.2.12) ... ha bada. Mutukana o vha a tshi (3.2.13) ... vhala-vhala musi a tshi (3.2.14) ... nwalisa tshitatamennde. Zwo tou vhone (3.2.15) ... ndi (3.2.16) ... o khakhaho. Muriwe mufumakadzi (3.2.17) ... mbo di bvelela o fara thirei na tie a tshi (3.2.18) ... nea vho tshuwaho. Goloi (3.2.19) ... tshena yo lenga u hwaliwa nge ya vha yo (3.2.20) ... kutzimbi. (20)

- 3.3 Talelani khungedzelo i tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy:

MODORO WA MANAKANAKA WA MUTA

Zwiñwe zwi wanalaho: TV, navigeitha na radio

VHA FHIWA NGA MAHALA!!

Mutengo ndi u bva kha R3 650,00 nga nwedzi fhedzi. Vha do fhiwa na tshigariki tsha u hwala thundu arali vha bvisa mutengo munzhi u no fhira wo nwalwaho.

(Vhararu vha u thoma u renga goloi)
Hu kwamiwa nndanduleni Mulaudzi kha 079 525 7409.

- 3.3.1 Ndi mini tshine tsha khou kungedzelwa afha ? (1)
- 3.3.2 Bulani mushumo wa fonto dzi tevhelaho:
- (a) Khulwane (1)
- (b) Thukhu (1)
- 3.3.3 Ipfi li songo peletwaho nga ndila yone ndi lifhio? Li khakhululeni li fhungoni le na tou divhumbela. (1)
- 3.3.4 Nanguludzani maipfi/luambo lwa u fhuredzela/kungedzela lwo shumiswaho mafhungoni aya. (2)
- 3.3.5 U nga kwama hani vhañe vha bindu? (2)

- 3.3.6 Isani fhungo li tevhelaho kha khanedza:
Vha do fhiwa. (2)
- 3.3.7 Isani maipfi o sendamiswa/swifhadzwaho kha vhunzhi.
(a) **Modoro** wa manakanaka wa **muta**. (2)
(b) **Mutengo** ndi u bva kha R3 650 nga **niwedzi** fhedzi. (2)
- 3.3.8 Talutshedzani mushumo wa zwigarukela zwivhili. (2)
- 3.3.9 Hu na dzina vhukuma li songo nwalwaho nga ngona. Li topoleni ni li khakhulule li fhungoni. (2)
- 3.3.10 Ndi zwifhio zwi sa tendisei kha khungedzelo iyi? (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 60

KHETHEKANYO YA D: MANWALWA/LITHERETSHA**MMBWA YA LA INWE A I NONI – TN Maumela****KANA****DZA MAKHULUKUKU – MJ Mafela NA RN Raselekoane****MBUDZISO 4**

Fhindulani mbudziso NTHIHI kha MBILI dzi tevhelaho:

4.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni kone u fhindula mbudziso:

A VHO NGO TSHA LA NA NAMA YAYO

Tsho, u wana uri vhukuma ndi dzone mbudzi. Mbudzi dza hone ndi dza heneffa hayani. Dzine a khou dzi vhona zwino ndi bokoto la Thunguvhala na yone Thunguvhala na Mutshena na tshibudzana tshayo, na Thavhana na tshipambala tshayo. Ha vha hu uri i sa vhonali ndi nthihi fhedzi, ndi Matsangaluwa. Ha ri musi a tshi khou i toda-toda nga mato, u pfa mee hangei kule! Mee! no. Ngavhuyanyana u a dovha a zwi pfa, fhedzi lwa zwino u pfa i tshi vho nga yo no ya phanda ha he a i pfa i hone u thomani.

- 4.1.1 Muaneva muhulwane wa iyi nganeapfufhi ndi nnyi? (1)
- 4.1.2 Ndi zwifhio zwi sumbaho uri Rudzani o vha a tshi funa mbudzi dza hawe? (2)
- 4.1.3 Ndi vhonnyi vha songo tsha laho na nama yayo? (1)
- 4.1.4 Ndi nga mini vha songo tsha la na nama yayo? Talutshedzani. (2)
- 4.1.5 Bulani ZWIVHILI zwine ra guda nga mafhungo a iyi nganeapfufhi. (2)
- 4.1.6 Bulani madzina MANA a mbudzi o bulwaho mafhungoni a re afho nthi. (4)
- 4.1.7 Talutshedzani uri mbudzi iyo yo vha i ngafhi musi i tshi tswiwa. (2)
- 4.1.8 Vho-Gwedugwedu ni vha divhela zwifhio? (3)
- 4.1.9 Talutshedzani uri ho itea mini nga murahu ha musi mbudzi yo wanala. (3)

[20]**KANA**

4.2 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni kone u fhindula mbudziso:

TSHIDULA NA MUSADZI WATSHO

Linwe duvha ha mbo di da luvhidi mudini uyo tshidula tsho ya mushumoni. Lwone lwa humbela u lidza mbila dzila dza tshidula. Lu tshi lidza lu tshi khou sasaladza tshidula. Musadzi ula a pfa maipfi a lula luvhidi o mu kwama. A mbo di lu bikela zwiliwa lwa la. Nga murahu a bika zwiliwa zwa mbodza a vhetshela munna wawe wa tshidula. U fhedza a mbo ditanda nga nguvho sa muthu a lwalaho.

- 4.2.1 Musadzi we a malwa nga tshidula o vha o vhumbwa hani? (1)
- 4.2.2 Ndi lini he tshidula tsha vha tshi tshi lidza mbila? (2)
- 4.2.3 Bulani zwe zwa bvelela musi tshidula tsho ya mushumoni. (2)
- 4.2.4 Kulidzele kwa mbila kwa luvhidi kwo fhambana hani na kwa tshidula? (2)
- 4.2.5 Ndi zwifhio zwe musadzi a ita u takadza luvhidi? (1)
- 4.2.6 Lunganoni ulu no guda mini? (2)
- 4.2.7 Zwe luvhidi lwa ita lu tshi lidza mbila zwi bvisela khagala kutshilele-de kwalwo? (2)
- 4.2.8 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga **Ee** kana **Hai**, ni dovhe ni tikedze:
- (a) Musadzi o bikela munna wawe wa tshidula zwiliwa zwavhudi. (2)
- (b) Tshidula tsho dinwa nga zwiito zwa luvhidi. (2)
- 4.2.9 Vhukando ho dzhiwaho nga tshidula ni vhona ho tea? Tikedzani. (2)
- 4.2.10 Matshilele a mufumakadzi uyu a a tangedzea? Tikedzani. (2)

[20]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA D: 20
MARAGAGUTE: 120